

STADHOUDERLIJK BEZOEK AAN ROTTERDAM IN DE 18DE EEUW

DOOR DR. N. BOOTSMA

EEN opschrift als dit schijnt nauwelijks iets nieuws aan te kondigen; het is immers voldoende bekend dat de 18de eeuwse stadhouders Willem IV en Willem V dikwijls – opvallend vaak zelfs – een bezoek aan Rotterdam gebracht hebben. Soms droeg dat bezoek een officieel, soms een informeel karakter. Niet altijd ook was Rotterdam het eigenlijke doel van de stadhouders; soms verbleven zij slechts korte tijd in de stad, als zij op doorreis waren naar Zeeland of Brabant, of vandaar terugkeerden. Eigentijdse bronnen als de Nederlandsche en de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken besteden uitvoerige aandacht aan hun verblijf in de Maasstad, wanneer het een officieel of een politiek karakter draagt, zoals het herhaalde bezoek van Willem IV in 1747 en dat van Willem V in 1766 en 1790. Dat is ook de leidraad die later door Te Lintum gevolgd wordt in zijn geschiedenis van de stad, maar hij veroorlooft zich daarnaast ook even te wijzen op het bezoek van de stadhouderlijke familie in 1778 aan de Rotterdamse kermis ¹⁾. F. H. Nitzsche, de meest recente auteur over het thema ²⁾, vermeldt bovendien de aanwezigheid in de stad van Willem IV in 1732 en 1734. In het laatste geval was de prins met zijn gemalin, prinses Anna van Engeland, vandaar op doorreis naar Friesland. Ook maakt Nitzsche melding van stadhouderlijk bezoek in 1768, 1792 en 1793 en aan het lijstje kunnen dan nog zeker de jaartallen 1783, 1785 en 1788, en misschien andere worden toegevoegd.

Voldoende aanleiding dus, naar het schijnt, voor de vraag, of er wellicht naast de genoemde motieven voor de stadhouders, en dan speciaal voor Willem V, nog andere beweegredenen waren voor een zo frekwent bezoek aan Rotterdam. Het antwoord moet ontkennend zijn; buiten de aanwezigheid in de stad van Willem IV in 1747 die verband hield met de politieke omwentelingen van dat moment, kwam de stadhouder, wanneer hij niet op doorreis was, ofwel voor een officieel kennismakingsbezoek, dat hij dan ook aan andere Hollandse steden bracht, zoals bij zijn inhuldiging in 1766, zijn huwelijk in 1768 en het huwelijk van zijn dochter in

1790, ofwel hij kwam om geen andere reden dan voor zijn genoegen en informeel, en dan meestal in gezelschap van zijn familie. Buiten de befaamde kermis, waarheen dan het uitstapje ging zoals in 1768, 1778 en 1783, trokken andere Rotterdamse bezienswaardigheden de prins aan: de aktiviteit op de Admiraliteitswerf, het stoomgemaal van Steven Hogendijk en de 'menagerie' van Anthony van Aken in Cool.

Bij een informeel bezoek werden de officiële eerbewijzen door de stad en het Admiraliteitscollege achterwege gelaten, zoals het optrekken van de burgerwacht, de saluutschoten, klokgelui en de audiënties. Het protokol leverde slechts één keer moeilijkheden op, in 1768 toen het pas gehuwde prinselijke bruidspaar verkoos een officieel bezoek te brengen aan het Admiraliteitscollege om daarna in de stad de kermis te gaan zien. Het paar was toen wel de gast van Gecommitteerde Raden van de Admiraliteit, maar niet van de stedelijke magistraat. Dat gaf aanleiding tot enige wrijving tussen beide instanties, omdat de Admiraliteit het stadsbestuur niet ter officiële ontvangst en maaltijd kon uitnodigen en anderzijds op de medewerking van burgemeesteren was aangewezen om de nodige maatregelen voor de ontvangst te kunnen treffen. De prins heeft de stadsregering, althans op dit punt, nooit meer in een dergelijke gevoelige positie gebracht.

Dat schijnt hij in een ander opzicht wel gedaan te hebben in 1785, toen de tegenstellingen tussen de hervormingsgezinde patriotten en hun tegenstanders in de Republiek en speciaal ook te Rotterdam, uitgesproken scherp waren geworden. Het mag nauwelijks toeval heten dat de prins, op terugreis uit Brabant, op 6 augustus in de stad aankwam, daags voor de verjaardag van zijn echtgenote. De prinselijke verjaardagen, 8 maart en 7 augustus waren altijd bij uitstek de gelegenheden voor demonstraties van fel oranjegezinde 'kleine luijden' en sedert de 'woeste vreugdebedrijven' van 8 maart 1783 heerste er tegen die dagen een gespannen sfeer in de stad, die de magistraat en de gegoede burgers, of zij patriotsgezind waren of niet, telkens met zorg vervulde. De aanwezigheid van de stadhouder in 1785 werd daarom officieel genegeerd; er was geen ontvangst door de magistraat 'om geene den minsten voet aan het oproerig volk in hun zorgelijke Eerbewijzingen te geven' ³⁾. In de ogen van zijn tegenstanders was de komst van de prins op dat moment niet minder dan een provokatie; voor

hemzelf was het wellicht een test-case om te zien hoever zijn populariteit nog reikte.

Dit korte verblijf van de prins in 1785 heeft overigens geen konsekventies gehad, maar het illustreert de ontwikkeling die zijn positie sedert zijn inhuldigingsbezoek in 1766 ondergaan had: van een algemeen verwelkomd erfstadhouderschap tot partijsymbool en als zodanig voorwerp van fanatieke toejuichingen, koude onverschilligheid en misprijzende verachting. De ontwikkeling van dit proces met zijn voorgeschiedenis van 1747 valt af te lezen uit de reacties van de Rotterdammers op de reeks stadhouderlijke bezoeken. Het tegenspel dat de stad bij die gelegenheden bood, de stemming en de verwachtingen waaraan uiting werd gegeven, vertonen a.h.w. een doorsnede van wat de Hollandse burgerij van hoog tot laag beroerde. Rotterdam was in dat opzicht een zuiverder graadmeter dan Amsterdam, dat ook in tijden van goede verstandhouding met de stadhouder een nauwelijks verborgen concurrerende autonomie bleef uitoefenen binnen het bestel van de Republiek. Economisch de tweede stad van Holland, stond Rotterdam toch dicht genoeg bij Dordrecht, Haarlem, Leiden, Delft, Gouda en Schiedam om het, op een enkele uitzondering na ⁴⁾, meer representatief te achten voor wat er in de Hollandse steden gaande was dan Amsterdam met zijn traditie van onafhankelijk machtscentrum.

De Rotterdamse regentenfamilies hebben zich ook nooit zo volledig geëmancipeerd van de handelskringen als in Amsterdam het geval was. Terecht heeft Te Lintum op het voorbeeld van de Jaarboeken bijzondere melding gemaakt van het stadhouderlijk bezoek van 1747, 1766 en 1790. Dat waren de aangewezen tijdstippen voor een 'momentopname', omdat bij gelegenheid van die officiële ontvangsten de Rotterdamse reacties weergaven wat er in Holland op de verschillende sociale niveaus van de bevolking aan gevoelens leefde. Het loont de moeite – en het is de bedoeling van deze bijdrage – het verblijf van de stadhouders te Rotterdam in de drie genoemde jaren nog eens te bezien aan de hand van hetgeen gepubliceerd is sedert Te Lintums werk verscheen. Daarbij is gebruik gemaakt van aanvullende gegevens uit het Gemeente-archief.

In de voornaamste provincies van de Republiek scheen sedert de dood van de stadhouder-koning Willem III in 1702 het systeem van de 'ware vrijheid' zonder 'eminent hoofd' voorgoed gevestigd, d.w.z. in Holland en Zeeland, gevolgd door Utrecht en Overijssel, funktioneerde zowel het lokale bestuur door stedelijke magistraten en ridderschappen als de gewestelijke regering door de Staten-colleges zonder invloed van een prins van Oranje als stadhouder, kapitein-generaal en admiraal-generaal. Het was de tijd waarin het beeld kon ontstaan van de machtige regenten-koteriëen, min of meer overtuigd staatsgezind, die zich in stad en gewest breed maakten op het kussen.

Die 'ware vrijheid' begon echter in de 40er jaren ernstig in gevaar te komen door de toenemende wrevel bij de burgerij en boerenbevolking over velerlei vorm van wanbestuur, een wrevel die gevoed werd door de machteloze figuur die de Republiek sloeg in haar betrekkingen met het buitenland. Haar prestaties als bondgenote van Engeland en Oostenrijk, die verwickeld waren in een oorlog met Frankrijk, waren beschamend; haar hulpeloosheid, toen zij vanaf 1746 zelf de Franse aanval kreeg te verduren, overtuigend. De verovering van Staats-Vlaanderen door de Fransen ontketende in het voorjaar van 1747 een volksbeweging in Zeeland, die Willem IV, stadhouder slechts van Friesland, Groningen, Drente, en sedert 1722 van Gelderland, deze waardigheid ook in de andere provincies bezorgde.

In de Staten van Holland werd het voorstel om de prins te benoemen tot de ambten van stadhouder, kapitein-generaal en admiraal-generaal gedaan door de deputatie van Rotterdam, de eerste Hollandse stad die na de gebeurtenissen in Zeeland 'om' gegaan was. Een krachtige volksbeweging had daartoe de stoot gegeven of, zoals de Nederlandsche Jaarboeken het uitdrukten: 'Nadat de tijdingen van 's Prinsen aenstelling in Zeeland hier bekend werden, begon het gemeen Zamen te rotten' ⁵⁾. Nu was er inderdaad niets dat regenten en gegoede burgers meer de schrik om het hart deed slaan dan dergelijke samenscholingen, maar men dient er rekening mee te houden dat dat deel van de bevolking, dat zo hautain met de term 'het gemeen' of 'het grauw' werd aangeduid, niet uitsluitend bestond uit orangistisch straatvolk, tuk op relletjes. Dat was er ook, maar daarnaast ageerden lieden

uit de kleine burgerij, die enerzijds dicht genoeg stonden bij de eerst genoemde groep om ze bij tijd en wijle te kunnen leiden, en anderzijds voldoende ontwikkeling hadden om bepaalde grieven en wensen te formuleren tegenover de magistraat. Zo schreef de wagenmaker Kees van Oeveren zich naderhand de eer toe, de leiding gehad te hebben bij de grote volksoploop van 29 april 1747 en met behulp daarvan de magistraat gedwongen te hebben de prins als stadhouder te erkennen. Deze claim werd hem weliswaar betwist door Laurens van der Meer, koekebakker, die de eer opeiste voor zichzelf en zijn vrienden Arie Danserweg, Joris Loover en Pieter van der Kruijf, maar het waren allen handwerkslieden en neringdoenden, zoals ook de man ter wiens huize ruim een jaar later een rekest ter tekening lag tegen een aantal stedelijke regenten, Gerrit Snel, tabaksverkoper op de Botersloot. Trouwens, een diligente, zij het niet onpartijdige waarnemer, Richard Wolters, die in Rotterdam als consul van de Engelse regering optrad, maakte bij één van de stormachtigste demonstraties onderscheid tussen \pm 2000 lieden 'gepeupel' en \pm 400 'betere burgers', welke laatsten het raadhuis binnen gingen. Hoewel de prins bij resolutie van de Staten op 3 mei 1747 tot stadhouder van Holland was aangesteld, bleven de demonstraties, die niet alleen een politiek maar ook een sociaal karakter droegen, voortduren. Er was immers door de verheffing van de prins niet op eenmaal een einde gekomen aan de misstanden van het vorige bewind. Eén van de voornaamste grieven van juist de kleine burgerij tegen de regenten was, dat zovelen van de aristokratische heren, in wier handen de begeving van de talrijke stedelijke ambten lag, voor zich en hun verwanten de daaraan verbonden inkomsten behielden en de functies door anderen tegen een schijnloon lieten uitoefenen. Dit verschijnsel trof men in alle steden van de Republiek aan, maar het waren weer de Rotterdammers die als eersten begonnen aan te dringen op sanering van deze situatie, waarschijnlijk ook toen weer, evenals op 29 april, sterk onder de indruk van een nieuw débacle in de oorlogvoering, de kapitulatie van Bergen op Zoom voor de Fransen.

De door hen beoogde hervorming van de ambtenbegeving doet op het eerste gezicht wat primitief aan, maar betekende in feite een belangrijke verbetering. Zij verlangden per rekest, dat op 27 september aan burgemeesteren werd aangeboden, dat de zgn. klei-

ne ambten verkocht zouden worden ten bate van de stedelijke schatkist. Toen een bevredigende reactie uitbleef, begon zich een meer radicale stroming onder de burgerij te manifesteren. Een tweede rekest werd getekend dat op 6 november op het stadhuis werd afgeleverd. Dit stuk was niet alleen veel feller van toon, maar bevatte bovendien een aantal andere eisen, zoals de afkondiging van een stringent verbod van handel met de vijand en een stedelijke resolutie tot erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap in mannelijke en vrouwelijke lijn. Een grote volksoploop, die het ergste deed vrezen bij de aanbidding van het rekest, zette de magistraat zodanig onder druk, dat hij terstond toestemde in de toekomstige verkoop van de ambten. Deze konsessie deed het dreigende oproer bedaren.

Het mag op zichzelf verwonderlijk lijken dat kleine burgers zo ver durfden te gaan. Zij zouden dat waarschijnlijk ook niet gedaan hebben, als zij zich niet verzekerd hadden geacht van de steun van de prins. Deze was op 10 oktober op doorreis naar het leger bij Breda door de stad gepasseerd en had bij die gelegenheid de personen, die het eerste rekest ondertekend hadden (o.a. Van der Meer, Danserweg etc.) de sterkste verzekeringen gegeven dat hun voorstel tot verkoop van de ambten t.z.t. resultaat zou hebben, 'even beyond their wishes', volgens Wolters ⁶). Zijn aansporing om rustig en kalm te blijven moest daarbij wel in het niet zinken. Het radicale rekest van 6 november moet zeker gezien worden in verband met die 'sterkste verzekeringen' van de prins op 10 oktober.

Willem IV was toen voor de derde keer dat jaar in Rotterdam en de stemming onder de burgerij was sedert zijn verheffing in het voorjaar buitengewoon orangistisch. Het besluit van de magistraat van 29 april, waarbij hij als stadhouder erkend werd, had een enorm vertoon van blijdschap uitgelokt, een uitbarsting van spontane volksvreugde, die prompt tot wanordelijkheden leidde. Schout, burgemeesteren en schepenen traden onmiddellijk op met de publikatie van een fikse waarschuwing tegen herhalingen. Het getuigde van méér beleid dat het stadsbestuur zelf het initiatief nam bij de feestvieringen op 3 en 15 mei, de dagen waarop de prins door de Staten van Holland benoemd en geïnstalleerd werd. O.a. werden de openbare gebouwen geïllumineerd. Twee dagen later, de 17de, kwam hijzelf in de stad aan, op weg naar Zeeland, het gewest dat hem het eerst tot stadhouder had uitgeroepen. Hij

kreeg op zijn hele reis een enthousiaste ontvangst en Rotterdam bleef niet achter. De burgerwacht stond onder de wapenen langs de route vanaf de Delftse Poort tot aan het Oude Hoofd, waar hij sloop zou gaan. Opnieuw was er illuminatie en vuurwerk, en hij vertrok 'onder het gedonder van het kanon op de wallen en van de schepen' . . . en onder een onophoudelijk geroep van: 'Lang leve de Prins onze Stadhouders' ⁷⁾. Berijmde zegebeden werden hem meegegeven ⁸⁾. Deze passage door de stad werd echter in de schaduw gesteld door de grandioze ontvangst, die de prins op 6 juni bij zijn terugkomst uit Zeeland bereid werd. Stadsbestuur, Admiraliteit en bevolking hadden uitgebreide maatregelen getroffen. Er waren veel meer erepoorten opgericht en kronen aangebracht dan bij vorige gelegenheden en meer dan gewone zorg was aan de installaties voor de illuminatie besteed ⁹⁾. Men rekende erop dat de prins die dag in de stad zou blijven en de Admiraliteit verwachtte dat hij dan tevens zitting zou nemen in haar College. De burgerij was al om zes uur 's ochtends in het geweer, hoewel de stadhoudersjachten eerst om negen uur aanlegden. Aan boord ontving de prins achtereenvolgens Gecommitteerde Raden der Admiraliteit, de kolleges van burgemeesters, schepenen en vroedschappen, de kolonels en kapiteins van de burgerwacht en de kerkeraden van de Nederduitse, Waalse, Lutherse en Engelse kerken.

Daarmede was echter zijn verblijf in Rotterdam, waarvan men zich zoveel had voorgesteld ten einde, want de prins was bijzonder gehaast om terug te keren naar Den Haag. Dus geen verdere audiënties, sessie in de Admiraliteit, maaltijden of een bezichting in de avond van de illuminaties. Het was wel even een teleurstelling, maar desondanks was er, toen de prins tegen elf uur de stad verliet door de Delftse Poort, zulk een geweldige toeloop van volk, dat zijn koets bijna niet vooruitkwam. Zo was de stemming onder de Rotterdamse burgerij in de zomer, zo was ze ook nog begin november, want het radikale rekest van de 6de (het tweede rekest dus) sprak over de stadhouderschap geëist werd. In haar wantrouwen jegens de regenten – zij moesten er immers de oorzaak van zijn dat 's lands zaken slecht bleven gaan, ondanks het feit dat er nu een stadhouders was – eiste juist het radikale en meest demokra-

tische deel van de kleine burgerij een nog grotere macht voor de prins, wiens huis juist door de erfelijkheidsverklaring een semi-monarchaal karakter zou krijgen.

Wel zeer ernstig heeft Willem IV die hoop en dat vertrouwen beschaamd. Hij kon in de agitatie niet méér zien, dan een welkom middel om die regenten onder druk te zetten, die hem zo lang en wederrechtelijk buiten de hoge ambten gehouden hadden die hem toekwamen. In feite deelde hij de regentenmentaliteit: het handhaven van de gevestigde orde en de daaruit voortvloeiende belangen, op voorwaarde dat als onderdeel van die orde ook zijn belangen en die van zijn huis werden erkend. Het wekte zijn tegenzin dat er 'oproer' en 'volksbewegingen' voor nodig waren om die voorwaarde voldaan te krijgen. Toen dat gebeurd was, haastte hij zich zijn pas verworven grote gezag aan te wenden om de angstige en in het nauw gedreven regenten bij te staan tegen de volksbeweging. Reeds op 8 november, twee dagen nadat burgemeesteren gezwicht waren voor de demonstraties en bewilligd hadden in de verkoop van de kleine ambten, verschenen – op hun verzoek – twee gedeputeerden van de prins in de stad: Van Wassenaar-Katwijk, lid van de Hollandse Ridderschap, en Van der Dussen, burgemeester van Delft, die uit naam van de stadhouder een publikatie uitvaardigden, waarin op scherpe toon het tekenen van rekesten werd afgekeurd, de koncessie van burgemeesteren, als zijnde afgeperst, onwettig werd verklaard en hun gezag uitdrukkelijk werd bevestigd. Daarmee zakte de volksbeweging volkomen in elkaar; het was een komplette ontnuchtering. Niet zonder leedvermaak meldde de schrijver van de Nederlandsche Jaarboeken dat de teleurstelling groot was. Verontwaardigd trokken de vroeger zo enthousiaste rekestranten nu de oranjestrikken van hun hoeden en scheurden vol wrok op veel plaatsen in de stad de aangehechte publikatie af. Wolters meldde aan de Engelse regering, dat er in Rotterdam een zeer ontevreden stemming heerste naar aanleiding van deze publikatie. Interessanter was echter zijn opmerking dat deze zich ook uitstreckte tot de gezeten burgers, en wel om het aanblijven van drie of vier regenten, die zich door financiële malversaties en machtsmisbruik bijzonder gehaat hadden gemaakt. Hij noemde toen echter nog geen namen.

Bedoelde heren en met hen de hele magistratuur, met uitzondering wellicht van enkele oranjegezinden moeten zich onbehaaglijk

hebben gevoeld. Hun gezag tegenover het volk was gehandhaafd, zeker, maar op het nippertje en door de prins. De laatste was machtig genoeg om, als hij wilde, bepaalde lieden zonder meer van het kussen te stoten. Het was echter typerend voor hem dat hij niets voelde voor een 'grote schoonmaak', waarop zijn meest konstruktieve adviseur Bentinck van Rhoon voortdurend aandrong. Het liefst wilde hij enkele trouwe aanhangers belonen door hen te bestemder tijd aan het roer te brengen, maar in ieder geval op wettige wijze en het liefst zonder anderen – vroegere tegenstanders – te zeer te kwetsen. Deze, volgens Bentinck halfslachtige en misplaatste houding werd door het prinselijk paar wellicht als de enig juiste gezien om de politieke tegenstellingen zoveel mogelijk van hun scherpte te ontdoen. Een soort grote verzoening dus in plaats van een grote schoonmaak. Te bestemder tijd en op wettige wijze, dat betekende voor Rotterdam de boondag, 29 april, de traditionele datum van de magistraatsverandering.

Een week voordien kreeg de vroedschap van de presiderende burgemeester De Meij een brief ter inzage, ontvangen van Jan de Back, sekretaris van de prins en op diens order geschreven, waarin acht namen werden genoemd van heren, die de prins graag op de nominatie tot burgemeester gebracht zou willen zien en veertien op die tot schepen, 'verwagende Zijne Hoogheid vervolgens dat Uw EG. het intijds daarhenen wel sal willen dirigeeren dat aan de intentie van Zijne Hoogheid voldaan werde' . . . ¹⁰⁾. De hint was duidelijk, te meer daar onder de burgemeesterskandidaten de namen voorkwamen van de beproefde oranjegezinden Otto Groeninx van Zoelen en Hugo Cornets de Groot. De boonheren hoefden niets meer te doen dan de lijsten over te nemen en op 2 mei deelde de prins schriftelijk mee dat hij uit de hem aangeboden dubbeltallen zijn keuze gemaakt had. De nog maar één jaar gefundeerd hebbende burgemeesters Theodorus de Meij en Herman Vingerhoed werden gekontinueerd en nieuw benoemd werden Groeninx van Zoelen en Cornets de Groot ¹¹⁾. Op deze wijze werd in Rotterdam, evenals in de andere Hollandse steden, het stadhouderlijk rekommandatierecht weer ingevoerd, dat de prins in staat stelde overal zijn aanhangers in de leidende funkties te brengen. Daarmee was de oude 'correspondentie' die in de 30er en 40er jaren bestaan had, aangetast. Door de wetsverzetting, die nog het zelfde jaar volgde, zou ze volkomen verbrokkelen.

Overigens was de keus van de nieuwbenoemden een verstandige. Het waren gematigde figuren, die geen behoefte hadden aan demonstraties van triomfalisme en in wie de burgers vertrouwen hadden. Aan hun invloed wordt het toegeschreven dat het in Rotterdam vrijwel geheel rustig bleef in de zomer van 1748, toen het hele land in heftige opschudding raakte, bekend als de pachtersoproeren. Het was een plotselinge woedeuitbarsting, vooral van de boeren en kleine burgerij om een complex van grieven, dat zich in eerste instantie kanaliseerde in een aktie tegen de gehate pachters van de zwaardrukkende belastingen. Nadat Friesland en Groningen waren voorgegaan in het afschaffen van het belastingheffingsysteem door middel van verpachtingen, begon in Holland het oproer het eerst in Haarlem. Leiden, Den Haag en Amsterdam volgden; in laatstgenoemde stad waren de onlusten bijzonder hevig. Overall zochten de dodelijk verschrikte regenten bescherming en heul bij de prins, te meer daar zich duidelijk democratische bewegingen begonnen af te tekenen. In Amsterdam eisten de burgers vrije verkiezingen van de krijgsraad en in Leiden werd openbare jaarlijkse rekenschap van het beheer der stadsfinanciën van de magistraat gevegd. Het aanzien en het beleid, met name van de burgemeesters Groeninx van Zoelen en Cornets de Groot, voorkwamen in Rotterdam de uitbarsting, hoewel het er onder de oppervlakte niet minder giste dan elders. Dat beleid bestond uit een vriendelijk, doch beslist optreden en uit het succesvol dirigeren van de minder radikale groep uit de burgerij, Danserweg, De Loo-ver etc. 'de welmenende patriotten', zoals zij zichzelf noemden, die hun goede diensten verleenden om oploopjes en plunderingen te helpen voorkomen.

Of de burgemeesters er in geslaagd zouden zijn het been stijf te houden, wanneer de prins niet plotseling overstag was gegaan door zelf in de Staten van Holland de afschaffing van het pachtstelsel voor te stellen, blijft een open vraag. Zonder verder in te gaan op het verloop van de democratische beweging in Amsterdam, de Doelistenbeweging, kan toch vastgesteld worden dat het optreden van de prins geheel in overeenstemming was met zijn houding tegenover de Rotterdamse rekesttekenaars in de herfst van het jaar tevoren. Door zijn adviseurs van de noodzaak overtuigd om zelf in Amsterdam orde op zaken te komen stellen – Laurens van der Meer fungeerde nu daar als verbindingsman tussen de

geagiteerde burgers en het hof – trad hij vriendelijk en beminne-lijk op tegenover de gekommitteerden van de burgerij en bewilligde hij in hun eis van een vrijgekozen krijgsraad; nauwelijks had hij echter de stad verlaten, of hij liet een proklamatie uitgaan waarin op strenge toon de hele beweging als oproer gelaakt werd en de gegeven konsessie weer werd ingetrokken. Ook als men van mening is, dat de kleine burgerij in de Hollandse steden in 1747 en 1748 niet rijp was voor enige vorm van medezeggenschap in de stedelijke aangelegenheden, zodat de prins zich onmogelijk met de hervormingsbeweging kon identificeren, dan kan nog zijn beleid moeilijk anders dan zwak genoemd worden.

Hoewel de stadhouder overal het gezag van de stadsbesturen wist te herstellen – daarvoor moest in Leiden zelfs garnizoen gelegd worden –, was hem tijdens de oproeren uit de dikwijls felle beschuldigingen tegen bepaalde regenten wel gebleken, dat de meest gekompromitteerden onder hen – dikwijls kopstukken van het vorige bewind – niet gehandhaafd konden worden. De volksbeweging had zijn ideaal van een grote verzoening overal omvergeworpen. Hierin was Rotterdam niet stil gebleven. Begin september, toen de prins naar Amsterdam ging, was er ‘onder het lagere volk’, volgens Wolters, een lijst in omloop, waarop de namen van twaalf regenten voorkwamen, die ontslagen dienden te worden. Weer kwamen Danserweg en zijn vrienden in het geweer om op matiging aan te dringen; blijkbaar met succes, want het rekest, dat een maand later bij de tabaksverkoper Gerrit Snel 700 handtekeningen verwierf, bevatte zeker een geringer aantal namen. Dit rekest werd de prins aangeboden die inmiddels door de Staten van Holland gemachtigd was, voor eenmaal overal de wet te verzetten. Hij liet deze taak uitvoeren door een van stad tot stad reizende kommissie, bestaande uit de reeds genoemde Van Wasse-naar-Katwijk en Willem Pauw, lid van de Hoge Raad. Op 22 oktober verscheen de kommissie in Rotterdam. Na twee dagen lang de klachten en beschuldigingen van de burgers aanhoord te hebben en na overleg met de prins, ontsloeg de kommissie alle 24 vroedschapsleden. Daarna stelde ze terstond een nieuwe vroedschap aan, waarin 19 van de ontslagenen weer werden opgenomen. De vijf, die zich het meest de afkeer van de burgerij op de hals hadden gehaald, waren de oud-burgemeesters: Theodorus van Teijlingen, Dirk van Hogendorp, Pieter van Schoonhoven en Elias

van der Hoeven, plus de hoofdofficier Engelbert van Berkel. In hun plaatsen werden benoemd: Adriaan Paets, een vurig oranje-man, Jacob Kastelein, Cornelis van Zon, Damas van Herzele en Paulus Ivoi. Zo kreeg ook de Rotterdamse magistraat zijn 'Acht-enveertigers'. De vier burgemeesters bleven in functie. Met het vertrek van de kommissie keerde de rust in de stad terug. Het resultaat van bijna twee jaren politieke belangstelling en agitatie van de kleine burgerij te Rotterdam was dus: vijf nieuwe regenten, nadat de stad door stadhouderlijke bemoeiing reeds in augustus twee nieuwe pensionarissen had gekregen, plus een baantje als belastingkollekteur voor de kopstukken der 'welmenende patriotten'.

1766

Na het drievoudig bezoek van de prins in 1747 zou het bijna twintig jaren duren, voordat een stadhouder weer een officiële ontvangst in Rotterdam ten deel viel. Wel had Willem IV in het voorjaar van 1751 de stad nogmaals aangedaan op reis naar Zeeland, waar hij alsnog als markies van Vere en Vlissingen werd ingehuldigd, maar er was geen tijd voor enig feestelijk vertoon. Het valt trouwens te betwijfelen of de burgers daartoe bereid waren geweest, want de populariteit van de prins was aanzienlijk gedaald. Die burgers, en niet alleen degenen van wie hij zich in 1747 zo bruusk had afgewend na hen eerst gebruikt te hebben, waren in hem teleurgesteld, toen gebleken was hoe weinig hervormende kracht van hem was uitgegaan gedurende zijn vier jaar durend stadhouderschap. Na zijn plotseling overlijden in oktober 1751 oefende zijn echtgenote, prinses Anna, onder de titel 'Gouvernante' de stadhouderlijke waardigheden uit voor haar minderjarige zoon. Zij heeft na de gebeurtenissen van 1747 en 1748 nooit meer laten blijken, dat zij prijs stelde op rechtstreeks contact met de burgers van de Hollandse steden. Zij vertoonde zich er niet, met uitzondering van het Noorderkwartier, waar zij eenmaal passeerde, op een reis naar Friesland. Haar kinderen, de in 1743 geboren prinses Carolina en de vijf jaar jongere erfstadhouder Willem, voedde zij op in een vrij gesloten sfeer. De door haar gevolgde politiek met betrekking tot leger en vloot bracht haar tijdens de zevenjarige oorlog in voortdurend konflikt met de voornaamste Hollandse steden: Dordrecht, Haarlem, Amsterdam,

Gouda en Rotterdam. Het was een botsing van twee politieke concepties, op het hoogtepunt waarvan de Gouvernante kwam te overlijden, januari 1759.

Krachtens eerder getroffen regelingen namen de Staten van de gewesten nu zelf grotendeels de uitoefening van de stadhouderlijke functies op zich voor de duur van de minderjarigheid van Willem V, waardoor het Haagse hof als zelfstandig machtscentrum kwam te vervallen. In vergelijking met de voorgaande turbulente jaren heerste er thans grote stilte in het land, nog bevorderd door de ontspanning in de internationale verhoudingen die de afloop van de zevenjarige oorlog bewerkte. Meer dan ooit bleef de jonge prins voor de inwoners van de Republiek een onbekende, want nog minder dan zijn moeder achtte zijn voogd, de hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, het opportuun hem te laten reizen. Wellicht ook wensten de regenten niet het risico te lopen gestoord te worden in het rustige bezit van de macht vóórdát het wettelijk vastgestelde tijdstip voor de overdracht ervan was aangebroken. Dat was op 8 maart 1766, de 18de verjaardag van Willem V. Zo vanzelfsprekend en algemeen was de eerbied voor wettelijke regelingen, dat de installatie van de prins niet alleen zonder moeilijkheden verliep, maar zelfs overal met grote luister als een soort nationale feestdag gevierd werd. Speciale deputaties uit de stadsregeringen kwamen de erfstadhouder gelukwensen.

De Rotterdamse afvaardiging bestond uit de burgemeesters Du Bois en Van den Honert, de oud-burgemeesters Gevers en Cornets de Groot, het vroedschapslid Cordelois en pensionaris Meerman. Zij beval de belangen van de stad bij de prins aan en werd evenals de andere deputaties door hem 'ten maaltijd onthaald' ¹²).

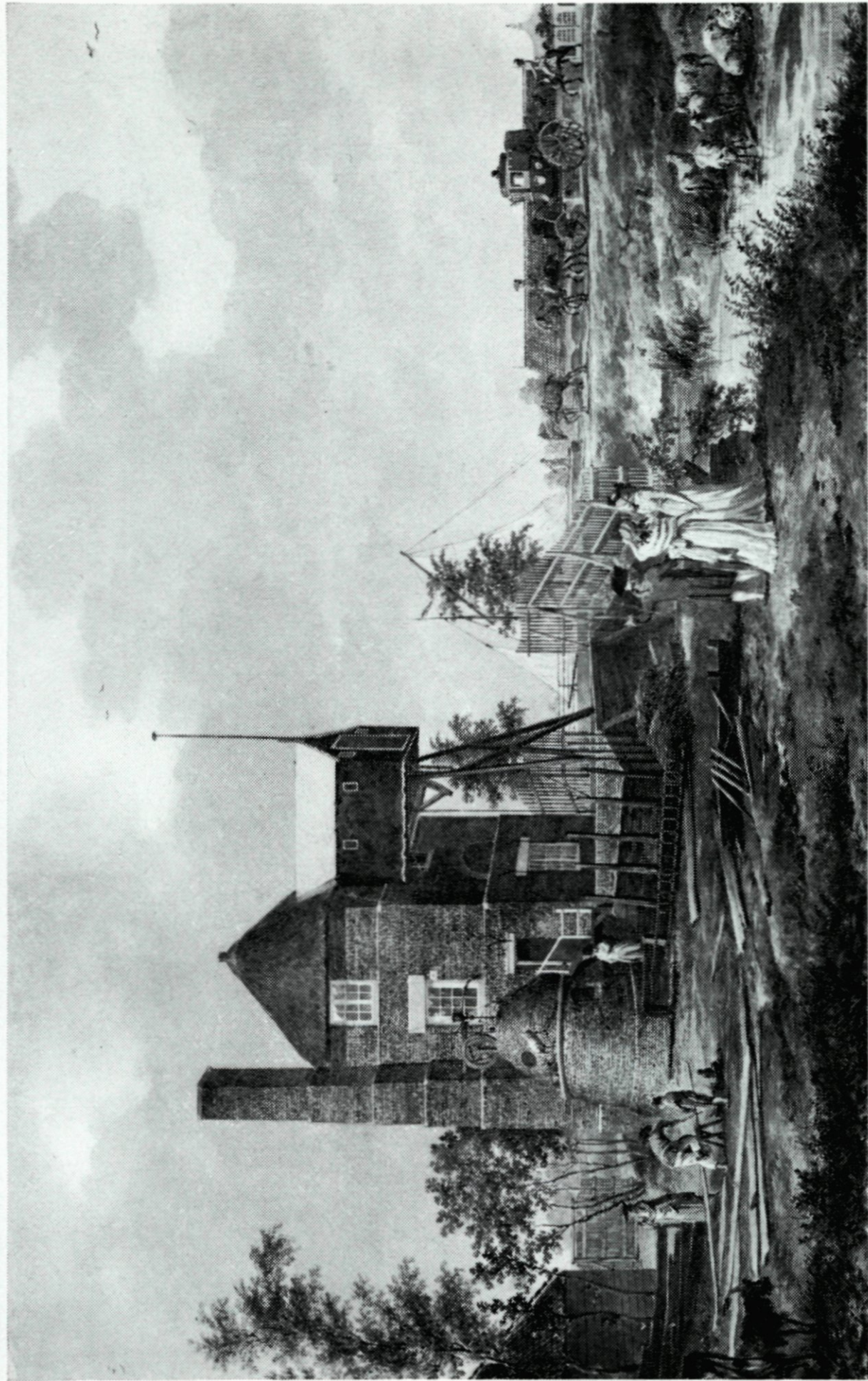
De 'Rotterdamsche Dingsdagse Courant' van 11 maart berichtte dat er in de stad 'ongemeene vreugde . . . (was) . . . bedreeven' met klokgelui, kanonschoten, erebogen (op stadskosten vervaardigd), orgelspel in de kerken en 'illuminatiën en decoratiën'; deze laatste overtroffen, volgens de krant, alles wat men van die aard in vroegere tijden in de stad had gezien. Aan de toren van de St. Laurenskerk hingen meer dan 600 lantarens ¹³).

Kort daarop ondernam de prins, in het onafscheidelijke gezelschap van zijn ex-voogd, zijn eerste grote reis en wel naar Zeeland. Van de gelegenheid maakte hij gebruik om officiële bezoeken te brengen aan Leiden, Delft Rotterdam en Dordrecht. Het was

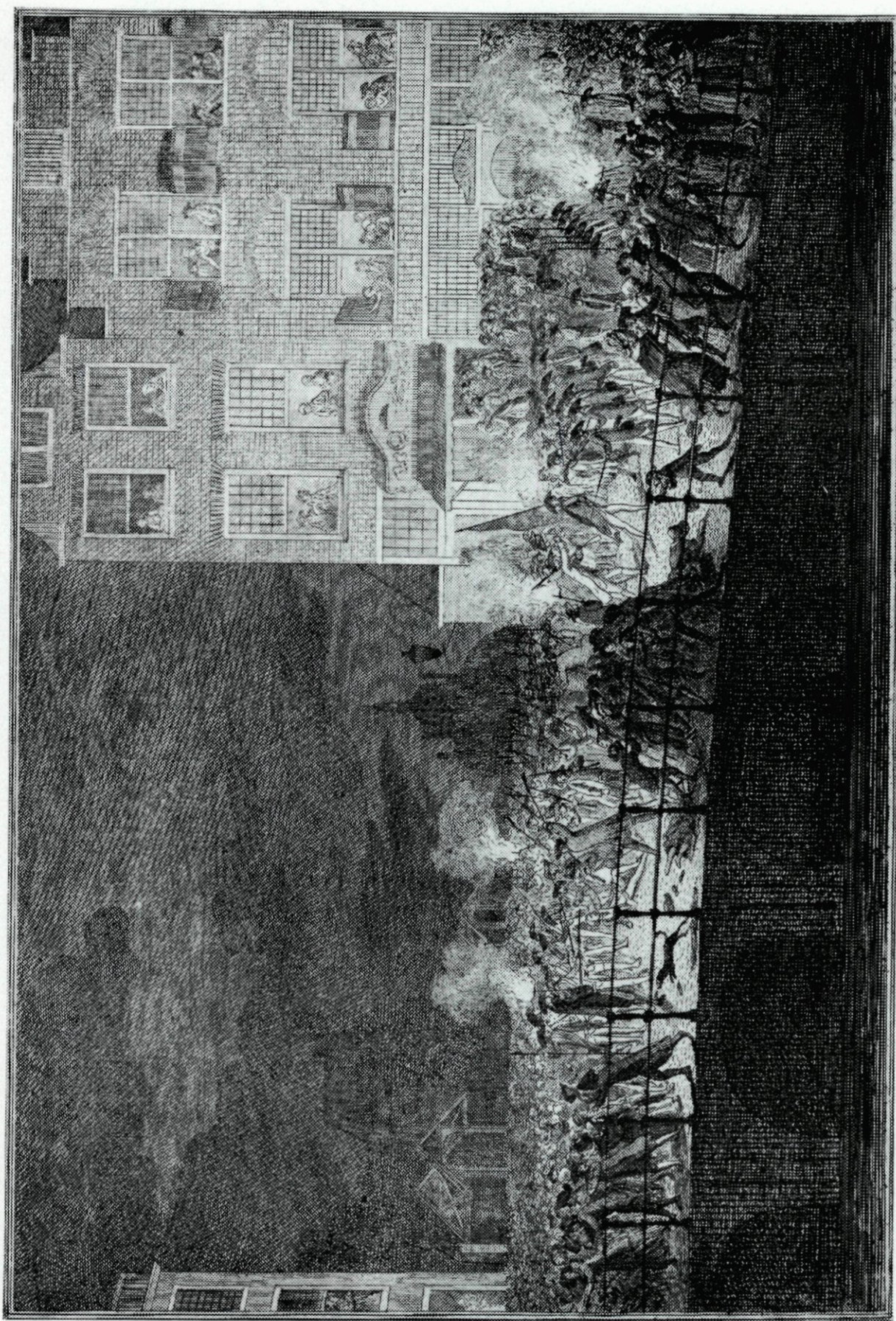
de eerste van een serie kennismakingsbezoeken aan de verschillende provincies. Nadat burgemeesteren 'van terzijde geïnformeerd' waren, zoals zij diskreet in de vroedschap meedeelden, dat de prins een ontvangst in Rotterdam op prijs zou stellen, werden de nodige voorbereidingen getroffen, 'opdat de receptie van den Prins zowel overeenkomt met de hoogachting en veneratie die men hem schuldig is, alsook met de honneur en digniteit van de stad' ¹⁴). Het bezoek, dat ook de Admiraliteit zou gelden, werd vastgesteld op 20 mei 1766. Men kan de magistraat niet verwijten dat hij in het nemen van maatregelen tekort schoot. Behalve een aankondiging namens de heren van de Wet, die de burgers inscherpte op de bewuste dag de goede orde te bewaren, werd een zes pagina's tellende 'Ordre en Reglement tot de Receptie van Z.D.H.' gepubliceerd, waarin mededeling gedaan werd van het verloop van de ontvangst. Aan dit programma werd nauwkeurig de hand gehouden.

De vlaggen waren gehesen, het kanon werd gelost en de burgerij stond onder de wapenen, toen de prins, de hertog van Brunswijk en een gevolg van acht personen tegen de middag vanuit Delft arriveerden bij de Oostpoort, waar één burgemeester, twee schepenen en de sekretaris Bisdom ter verwelkoming aanwezig waren. Zij begeleidden het gezelschap naar het Prinsenhof, waar de Admiraliteit als gastheer optrad. Daar kwamen achtereenvolgens ter audiëntie: Gecommitteerde Raden der Admiraliteit, de heren van de Wet, namens wie sekretaris A. de Back het woord voerde, de kolleges van burgemeesteren en vroedschappen, uit wier naam pensionaris Meerman 'een zeer sierlijk en ter materie dienend compliment' aflegde; daarna volgden de krijgsraad van de burgerij en de kerkeraden van de Nederduitse, Waalse, Engelse, Lutherse, Remonstrantse en Doopsgezinde gemeenten. Voor de grote kerkeraad van de Nederduitse Gereformeerde Kerk voerde ds. Petrus Hofstede het woord.

Er is reden even stil te staan bij deze opmerkelijke figuur in het Rotterdamse kerkelijke leven, die volgens de latere auteur J. Hartog één van de belangrijkste leden was van het door hem zo verafschuwde genus der 'Oranjepredikanten', één van die gevaarlijke mensen 'welke godsdienst en staatkunde dooreenmengen, en de laatste behandelen op de meest ongeschikte plaats ter wereld, n.l. op den kansel' ¹⁵). Overigens had Hofstede ook in zijn eigen tijd

40. Bezoek van Prins Willem V aan het stoomgemaal in de polder Blijdorp op 20 oktober 1970. Detail uit een aquarel van J. A. Langendijk.

41. Moedwil gepleegt binne Rotterdam door eenige Rotsgesellen van de Burger Compagnie No. 11 aen hunne eigene wacht zoo als die 'savons den 10 Julij 1784 gereed stond om op te trekken. Anonieme ets.

de nodige tegenstanders, niet vanwege het dooreenmengen van godsdienst en staatkunde – deze nauwe verbintenis was immers kenmerkend voor het ancien régime –, maar wegens zijn verdediging van de meest straffe orthodoxie in vraagstukken van geloof en leergezag, zoals o.a. blijkt uit zijn bestrijding van Marmontel's filosofische roman 'Bélisaire' in 1769, en wegens zijn ongenueerde, openlijk beleden verheerlijking van het huis Oranje. Overigens had hij het waarschijnlijk juist aan deze kwaliteiten te danken dat hij in april 1749 door de Rotterdamse gemeente werd beroepen vanuit Oost-Zaandam, waar zijn kerkrede ter gelegenheid van de verheffing van Willem IV de aandacht op hem gevestigd had. Deze stadhouder kende de predikant reeds langere tijd en was hem zeer welgezind.

Uit Hofstede's pen kwam na de dood van de prins een geschrift, waarvan Hartog opmerkte dat 'walgelijker vleitaal aangaande een vorst bijna niet denkbaar (is)'. Het boekje was getiteld: Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Oranje en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. De lezer is geneigd Hartogs oordeel te onderschrijven bij zulk een lyrische opsomming van allerlei deugden, die aan de overleden prins werden toegedicht; hij was godsvruchtig, nederig, edelmoedig, zagzinnig, standvastig – zo standvastig dat 'men twijveld of hij het Hoofd wel zoude geboogen hebben, indien de Aardkloot uit deszelvs Aspunten was gerukt geworden' – dapper en vooral zorgzaam: voor de ware kerk waarvan hij de Socinianen weerde, voor de handel, voor de zo noodzakelijke binnenlandse rust tijdens de woelingen van 1747 en 1748.

Opmerkelijk was Hofstede's oordeel over de toenmalige volksbewegingen. 'Men schreeuwde "verraad", dat egter nergens zijne zitplaats hadde als in de beroerde herzens van den schreeuwer. Onder het schaaven der eike planken, onder het geraas der moorders op het aambeeld, onder het klinken der glaazen – doorgaans meer naer den lucht der stinkende geneverbeziën dan den wijn van Schiras riekende – wikte en weegde men de belangen van het vaderland, stelde grieven van bezwaar op, vloog ermede als een hoop woedende Bacchanten naer de rechtzael toe en boodze 's lands Vaaderen, dikmaals al vloekende en dreigende aan. Wie heeft die Hydra van muitzugt den blaauwen kop geklooven?'

Uiteraard de prins, zoals reeds gebleken is.

Hofstede is tot op hoge leeftijd van zijn extreme oranjeliefde blijven getuigen, het laatst in geschrifte in 1790. Ook toen nog waren zijn visie en terminologie opmerkelijk. In 1799 herdacht hij zijn 50-jarig ambtsjubileum; hij was toen al jarenlang emeritus, hetgeen hem in 1796 de noodzaak bespaard heeft, de eed van gehoorzaamheid te moeten weigeren aan het Bataafse bewind. Hij overleed in Rotterdam in 1803.

Naar de inhoud van de toespraak, die hij bij de officiële ontvangst in 1766 tot Willem V gericht heeft, kan men slechts raden, omdat de tekst ervan blijkbaar niet bewaard gebleven is. Hofstede's biograaf, De Bie, maakt er geen melding van¹⁶), evenmin als de vroedschapsresoluties en de akten van de grote kerkeraad. Uitvoerig zal ze wel niet geweest zijn, omdat de prins die dag een druk bezette agenda had af te werken.

Na de audiënties woonde hij om twee uur een zitting bij van de Raden der Admiraliteit, waarna hij in hun gezelschap en met zijn gevolg een bezoek bracht aan 's Lands werf aan de zuidzijde van het Haringvliet. Daar werd hem een schitterende maaltijd aangeboden, waaraan ook de hoofdofficier, de burgemeesters, de pensionaris en de sekretarissen aanzaten. Na afloop was de prins de gast van het stadsbestuur, dat hem ontving in de Stadsdoelen. Langs de route daarheen – Haringvliet, Spaanse kade, Hoofdsteeg, Hoogstraat en Wagestraat – stonden de burgerkompagnieën opgesteld. Na de schitterende maaltijd van de Admiraliteit kon de magistraat moeilijk iets minder aanbieden dan een 'superbe collation', waarbij uiteraard ook het Admiraliteitskollege was uitgenodigd. Tegen negen uur vertrokken de prins en zijn gezelschap naar hun jachten, uitgeleide gedaan door de hoofdofficier, de burgemeesters en twee schepenen, die volgens de 'Ordre en Reglement' 'op het Hooftje zullen blijven staan, totdat zij Zijne Hoogheid zullen hebben zien vertrekken'. 's Avonds was er geen illuminatie, 'hebbende Zijne Hoogheid de stad daarvan gelieven te excuseren'.

Voor de bevolking was dit laatste ongetwijfeld een teleurstelling, terwijl toch ook de burgerwacht bijna de hele dag onder de wapenen was geweest. De vreugdebedrijven waren beslist minder dan op 8 maart, maar daar stond dan tegenover dat men nu de gelegenheid had gehad de prins te zien. Zoals gezegd kregen de Rotterdammers die gelegenheid in de toekomst nog herhaaldelijk, het eerst weer in 1768, toen de prins met zijn bruid, de Pruisische prin-

ses Wilhelmina, en haar oom prins Heinrich – broer van koning Frederik de Grote – de Admiraliteit bezocht en het gezelschap zich eveneens op de Rotterdamse kermis vertoonde.

In de serie bezoeken van 1747, 1766 en 1790 was het tweede in zover exceptioneel dat het in geen enkel opzicht verbonden was met politieke en maatschappelijke onrust. De stadsbesturen accepteerden het als iets vanzelfsprekends dat met het meerderjarig worden van Willem V ook het stadhoudelijk rekommandatierecht weer van kracht werd. De Rotterdamse burgemeestersbenoeming van 29 april werd in die zin verricht en toen D. van Herzele, één van de burgemeesters die in zijn ambt gekontinueerd was, kort daarop overleed, benoemde de prins uit de door boonheren opgemaakte nominatie G. Denick tot zijn opvolger. Het jaar 1766 kende geen volksbeweging die bij de stadhouder een toevlucht zocht. Van straatrumoer en molestaties werd geen melding gemaakt. Evenmin was er reeds sprake van een duidelijk omlijnde hervormingsbeweging bij de 'middle class', waarin noodzaak en functie van het stadhouderschap zelf tot onderwerp van discussie gemaakt werden, zoals in de patriottentijd. Het meest kenmerkende element van Willem V's bezoek aan de Hollandse steden in 1766 was de idyllische eensgezindheid waarmee alle lagen van de bevolking uitdrukking gaven aan hun werkelijk ervaren vreugde.

1790

Het laatste officiële bezoek van de stadhouder aan Rotterdam vond plaats op 20 oktober 1790. In verschillende opzichten herinnerde het aan dat van 1766 en 1768. Zo was het element van kennismaking weer aanwezig; deze keer gold het de erfprins Karel van Brunswijk-Wolfenbüttel, die op 14 oktober in Den Haag in het huwelijk was getreden met de enige dochter van het stadhoudelijk paar, prinses Louise. Onder het gezelschap bevonden zich ook de beide prinsen van Oranje-Nassau, Willem en Frederik, en een aantal gasten, die ter gelegenheid van het huwelijk in de Republiek waren, de landgraaf van Hessen-Kassel en de prinsen van Nassau-Weilburg en Nassau-Usingen. De ontvangst te Rotterdam was opnieuw enthousiast, maar – groot verschil met 1766 – de opgetogenheid was ver van algemeen.

Sommige burgers moet integendeel de aankondiging van het hoge bezoek met angst vervuld hebben. Dat waren de voormalige

aktieve patriotten, die sedert de omwenteling van 1787, voorzover ze niet gevlucht waren, voortdurend het mikpunt vormden van woede-uitbarstingen van het straatvolk. De sentimenten laaiden telkens weer op. Wat stond er niet te vrezen bij de komst van de hele stadhoudelijke familie met haar gasten, temidden van wie bruid en bruidegom de aandacht zouden trekken, een bruidegom die de oudste zoon was van de bevelhebber van de Pruisische troepen, die de stadhouder in zijn waardigheden hersteld en de patriottenbeweging gesmoord hadden?

De patriottentijd is, zoals bekend, in Rotterdam een bijzonder rumoerige tijd geweest. De partijen, sterk sociaal bepaald, waren er fel tegenover elkaar komen te staan. Tegenover de luidruchtige orangistische bevolking van het Achterklooster, die het vooral op de prinselijke verjaardagen bont placht te maken – op 8 maart 1783 was die aktiviteit ‘erger dan uitbundigheid’¹⁷⁾ geweest – richtten de patriotten uit de burgerij een modern bewapend vrijcorps op. De stadsregering was in meerderheid anti-patriots, hetgeen haar niet belet had op het voorbeeld van Schiedam en andere Hollandse steden een einde te maken aan het stadhoudelijk rekommandatierecht bij de magistraatsbenoemingen. Tegenover de onrustige bevolking volgde zij een soort politiek-van-de-middenweg door naar beide kanten wat toe te staan: enerzijds een vrijcorps en anderzijds vrijheid van demonstreren.

Dit halfslachtige beleid liep in april 1784 op een fiasko uit, toen de kompagne Elzevier van het vrijcorps onder bevel van de onbesuisde luitenant Van Zwijndregt¹⁸⁾, ingesloten werd door een tierende menigte en het vuur opende, waardoor vier doden vielen. Voor dit extremisme schrok de regering terug en ze ontbond het vrijcorps. Haar positie bleef echter bijzonder moeilijk, ingeklemd als zij was tussen het voortdurend betogende straatvolk, dat zich niet in het minst stoorde aan een door de Staten van Holland uitgevaardigd verbod ‘enige tekenen of leuzen van partijschap of oproer’ te dragen (d.w.z. oranje linten en strikken) en anderzijds de patriottenorganisaties, zoals de Vaderlandsche Sociëteit en de krijgsraad, die het er nu duidelijk op toe legden het heft in handen te krijgen.

De gezagskrisis bereikte haar volle omvang, toen een honderd burgers, meest leden van de Vaderlandsche Sociëteit, over het hoofd van het stadsbestuur heen de tussenkomst inriepen van de

Staten van Holland, omdat zij, naar zij aanvoerden, verontrust waren over de voortdurende agitatie in de stad en door de verdeeldheid van de burgerwacht op geen enkele bescherming meer konden rekenen. De Staten werden op dat moment beheerst door de drie pensionarissen, Van Berkel uit Amsterdam, een zoon van de in 1748 ontslagen Rotterdamse vroedschap, De Gijselaar (van Dordrecht) en Zeeberg (van Haarlem). Zij gebruikten de patriotse hervormingsbeweging in het land in de eerste plaats om het stadhouderlijke machtsapparaat te breken. Natuurlijk gaven zij graag gehoor aan het verzoek van de Rotterdamse burgers en een Statenkommissie verscheen in de stad, zogenaamd om een onderzoek in te stellen, maar in werkelijkheid om de plaatselijke patriotten de helpende hand te bieden bij hun pogingen de konservatieve meerderheid in de magistratuur uit te rangeren. Het zwakke beleid van de stadsregering veranderde dan ook meer en meer in een gevecht om zelfbehoud. De druk was echter zo groot dat in 1786 de kolleges van burgemeesteren en schepenen 'om' gingen en alleen de onafzetbare vroedschap het verzet nog kon volhouden. Zijn positie scheen ernstig in gevaar te komen, toen de patriotten ontdekten dat het getal vroedschapsleden eerst in 1618 bepaald was op 24 en dat het in de 15de eeuw 40 had bedragen. Zij wilden nu een aktie op touw zetten om terug te keren tot het laatste getal. In dat geval zou natuurlijk de meerderheid volledig overstemd kunnen worden. Nog eenmaal dreef de bui over, doordat de desbetreffende rekestes van de Rotterdamse burgers belandden in een groot besogne van de Staten van Holland, d.w.z. in de administratieve molen raakten. Het was uitstel van executie.

In april 1787 vielen zowel in Amsterdam als Rotterdam de 'remotiën' voor, die het einde betekenden van de anti-patriotse oppositie binnen de vroedschap. Op 22 april vergaderde in Rotterdam de krijgsraad en stelde een 'declaratoir' ter tekening, waarin de afzetting van zeven vroedschapsleden werd geëist.

Het stuk kreeg 67 handtekeningen en werd de volgende dag doorgekommitteerden van de krijgsraad aan de vroedschap voorgelezen. De heren wisten wat hun boven het hoofd hing en beschikten na de uitputtende strijd die zij al geleverd hadden, niet meer over middelen tot verzet. Aan een verbond met de oranjeklanten waagden zij niet te denken en wat zij onder de burgerij nog aan steun zouden hebben kunnen verzamelen was niet georganiseerd, laat

staan gewapend. De omwenteling verliep zonder incidenten. In tegenstelling tot Amsterdam gingen de aangeblevenen terstond over tot vervulling van de vakant geworden plaatsen, die door zeven patriotse kooplieden werden ingenomen. De grote man achter de schermen bij dit werk was Pieter Paulus geweest, fiscaal van de Rotterdamse Admiraliteit en toekomstige eerste voorzitter van de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek.

Het patriotse bewind was geen lang leven beschoren. De reactie, die al in verschillende Hollandse steden had ingezet met de oprichting van zgn. oranjesociëteiten, voltrok zich met de binnenkomst van het Pruisische leger in versneld tempo. Daags voor de aankomst van de troepen, de 20ste september 1787, vond te Rotterdam de tegenomwenteling plaats en werd de oude vroedschap hersteld. Zo ging het overal in de Republiek. Amsterdam, waar alles wat patriots was, zich had verzameld, kapituleerde op 10 oktober. De restauratie van het stadhouderschap en het hele ancien régime ging gepaard met een wilde vervolging van de patriotten en hun organisaties. Velen van hen, die hun leven niet veilig achtten, waken uit naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk. Opvallend waren in Rotterdam de heftigheid en de lange duur van de reactionaire uitbarstingen, zowel van de herstelde magistraat als van de kant van het straatvolk. Een en ander was ongetwijfeld te wijten aan de felheid van de tegenstellingen in de afgelopen jaren, die immers bloed had geëist. Van die geladen sfeer in de stad na de 20ste september krijgt men een goede indruk uit de aantekeningen van Pieter Baelde ¹⁹).

Baelde was een vooraanstaand koopman en een overtuigde patriot, die in 1786 in de schepenbank was gekomen, maar bij de tegenomwenteling uiteraard het veld had moeten ruimen. Hij bleef echter in de stad en noteerde drie jaar lang wat hij om zich heen zag gebeuren, zakelijk en de verhoudingen in aanmerking genomen, vrijwel ongeëmotioneerd; slechts hier en daar hoort men zijn vrees en bitterheid doorklinken. Tekenend voor de rankneuze stemming van de stadsregering was het feit dat de Rotterdamse deputatie tot viermaal toe het initiatief nam in de Staten van Holland om represailles te nemen tegen de patriotten. In alle gevallen besloten de Staten overeenkomstig het voorstel. Zo verscheen reeds op 25 september 1787 een publikatie van de Staten, waarin de patriotten gedefinieerd werden als 'weederstreevers van

de waare prosperiteit van den Lande . . . (en) . . . perturbateurs van de publique rust'.

Het gewestelijk bestuur besloot verder een onderzoek in te stellen naar de inhoud van de 'declaratoires, proposities en voordragten', die in de afgelopen jaren waren gedaan 'door gewapende schutterijen, genootschappen, burgersociëteiten of derzelve gecommitteerden'. Hier proeft men even de bitterheid in Baelde's kommentaar, dat dit Rotterdamse voorstel de bron geweest is, waaruit 'alle de crimineele procedures . . . (zijn) . . . voortgesproten'. Wederom op instigatie van de stad besloten de Staten op 1 oktober de mogelijkheid te openen tot een tussentijdse magistraatsverandering.

Met dit besluit werd natuurlijk een politieke schoonmaak beoogd, zodat de diverse kolleges van burgemeesteren en de schepenbanken weer met voorstanders van de traditionele toestanden gevuld konden worden. Zoals ook in 1748 het geval was geweest, werd een speciale rondreizende kommissie namens de prins belast met de taak de vroedschappen te zuiveren. Men dient daarbij te bedenken dat de omwenteling van september 1787 slechts de gepromoveerde leden in hun functie had hersteld, maar dat overal nog legaal gekozen figuren in de vroedschappen zaten, die in een vroeger of later stadium blijk hadden gegeven van patriotse gezindheid. Het duurde voor Rotterdam nog tot 31 januari 1788, voor de wetsverzetting plaats vond, die aan tien vroedschapsleden hun zetels kostte. Onder hen was de reeds genoemde Elzevier.

Tenslotte was de Rotterdamse deputatie nog verantwoordelijk voor de resolutie van de Staten van 5 december 1787, waarbij de behandeling van politieke processen onttrokken werd aan de stedelijke schepenbanken en rechtstreeks werd opgedragen aan het Hof van Holland. Waar zó de stadsregering naar buiten optrad, valt het niet te verwonderen dat zij bij het beredderen van de interne boedel blijk gaf van een gelijke onverdraagzaamheid. Zo kreeg een groot aantal burgers, die een stedelijk ambt bekleedden en van wie bekend was dat zij een rol hadden gespeeld bij de patriotse remotie van 23 april, – het ging daarbij om notarissen, belastingambtenaren en makelaars – de aanzegging, dat ieder voor zich een schrijven had te richten aan burgemeesteren 'met erkentenis van hunne onbedachtzaamheid, en bijvoeging der redenen en motieven, welke hun daartoe hebben bewogen'. Nagegaan zou dan

worden, of men hen al dan niet vergiffenis kon schenken. In een aantal gevallen bleek dat niet te kunnen ²⁰).

Als men geneigd is het toppunt van konservatieve reactie te zien in het feit, dat in de Kerkelijke Staat na de val van Napoleon de door de Fransen ingevoerde straatverlichting weer verwijderd werd, dan moet de primeur daarvan niet aan de pauselijke bestuursambtenaren van 1813 worden toegekend, maar aan het Rotterdamse stadsbestuur van 1788. Dit besloot namelijk op 31 januari de lantarens met *réverbères* – een Franse vinding – die indertijd door toedoen van de energieke Elzevier bij wijze van proef langs de zuidzijde van het Haringvliet waren geplaatst, weer op te ruimen. Aangezien de lantarens goed voldeden ²¹), kan er slechts een politiek motief voor dit besluit worden verondersteld.

Bij dat officiële repressieve beleid kwamen dan nog de molestaties, vernielingen en plunderingen door 'het gemeen'. Die veroorzaakten begrijpelijkerwijs de meeste angst bij de voormalige patriotten. Baelde maakt er herhaaldelijk melding van. Vooral rond de jaarwisseling 1787/1788 heerste er een complete straatterreur, zodat het garnizoen meermalen moest ingrijpen en bovendien versterking nodig had. Permanent moest er gepatrouilleerd worden bij het afvaren van de schuiten naar Antwerpen, waarmee vluchtende patriotten een goed heenkomen zochten. Op 18 januari ontstond er een geweldige volksoploop voor het huis van Elzevier, waar alle ramen werden ingeslagen. Ook de volgende dagen bleef het daar rumoerig.

Eerst met het amnestieplakkaat van 15 februari 1788 keerde de rust in de stad geleidelijk terug, hoewel Baelde niet nalaat fijntjes op te merken, dat ook de gearresteerde glazensmijters profiteerden van de amnestie. Toch laaide de volkswoede bij tijd en gelegenheid telkens weer op. Zo b.v. op 8 april 1788, toen het stadhouderlijk gezin een onverwacht bezoek bracht aan de Admiraliteit, waar een nieuw oorlogsschip van 76 stukken te water werd gelaten. Opnieuw werden er ramen ingegooid en moesten militairen de menigte verspreiden. Het valt dus te begrijpen, dat mensen als Baelde in 1790 met vrees het bezoek van de stadhouderlijke familie en haar gasten tegemoet zagen. Die vrees bleek tot hun opluchting overbodig. De revanchistische stemming was in de loop van drie jaren ietwat bekoeld. Hoewel het enthousiasme waarmee het gezelschap werd ontvangen, groot was, sloeg het niet meer om in

terreurdaden tegen de oud-patriotten. Het doel van het bezoek was in eerste instantie de bezichtiging van Hogendijks stoomgemaal aan de Schie bij de polder Blijdorp. Nadat het gezelschap daar de lunch had gebruikt, volgde een rijtoer naar 's Lands werf, wederom de te-waterlating van een oorlogsschip, dat de naam droeg van de jonge Brunswijkse bruid, een maaltijd in het nieuwe Admiraliteitshuis op de werf en een ontvangst door de stadsregering. De pensionaris die het woord voerde, heette thans Gijsbert Karel van Hogendorp. 's Avonds woonden de gasten een voorstelling bij in de schouwburg en namen daarna afscheid. Voor de volgende dagen stonden nog bezoeken aan Haarlem en Amsterdam op hun programma.

In het koor van de Rotterdamse toejuichingen viel opnieuw de stem op van de nu emeritus-predikant Hofstede. Voor hem had het Brunswijks-Oranjuhewelijk een heel speciale betekenis, zoals hij in een gedrukte 'Nagezang' liet weten ²²). Hij zag het als de afdoening van de grote schuld, die Nederland gemaakt had 'in de dagen der beroerte'. Die schuld was de verplichting aan de Pruisische koning voor zijn prompte en doeltreffende hulp, toen de patriotten – 'een schaamteloze schaar, genaamde Vrijheidszoonen' – alle dingen die heilig behoorden te zijn, de eendracht, het recht, het geloof, de Statenbond en het stadhouderschap hadden bedorven. Maar de edelmoedige Pruisische vorst verlangde niets voor zichzelf. En wat had men om dan zijn veldheer mee te eren, daar de rijkdom, die elke stad vroeger kreeg uit de handel, mét de patriot grotendeels verdwenen was?

'Oranj' alleen bezat een kleinood, dat in waarde den dienst, aan 't Land gedaan door Brunswijks zegevaan, Indien niet overtrof, tenminste evenaarde'.

Dat kleinood was dan prinses Louise, door de tevreden veldheer geschonken aan zijn zoon, en daarmee was 'Neerlands schuld' afgedaan. Hofstede's visie mag niet altijd getuigen van goede smaak, boeiend is zij wel.

Dit was het laatste officiële bezoek van een stadhouder aan Rotterdam, het laatste spel volgens de regels van het ancien régime, waarin de prins van Oranje nog geen souverain vorst van een centraal geadmistreerd land was, en waarin de regenten en burgers nog geen onderdanen waren, van hoog tot laag gelijk voor de wet.

De sfeer van 'nieuwe zakelijkheid', die ondanks alle romantiek de moderne maatschappij van Revolutie en Keizerrijk zo diepgaand onderscheidde van de traditionele samenleving, moet de Rotterdammers wel bijzonder duidelijk geworden zijn bij het bezoek van Napoleon aan hun stad in 1811. Doch daarover is reeds uitvoerig geschreven ²³).

NOTEN

1) C. te Lintum, Rotterdam in de loop der eeuwen. Dl. I Algemeene Geschiedenis der Stad. Rotterdam 1909, p. 298.

2) F. H. Nitzsche, Oranje en Rotterdam. Rott. Jaarboekje 1960, p. 273-288.

3) Knuttel 21204. (W. P. C. Knuttel: Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek. 9 dln. Den Haag 1889-1920).

4) Het achterwege blijven van de zgn. pachtersoproeren in 1748.

5) Ned. Jaarboeken 1747, I, p. 361.

6) P. Geyl, De agent Wolters over de woelingen van 1747 en 1748 Bijdr. en Meded. Hist. Gen. 43 (1922), p. 70.

7) Ned. Jaarboeken 1747, I, p. 366.

8) Knuttel 17652. 'Nagalmende Naam-Veirzen, uitgeboezemt ter begeleydinge van onzen Doorluchtigsten Vorst en Heer, Mitsgaders Stedehouder Willem Karel Hendrik Friso; op Zijn Hoogheids depart na Zeeland, den 17 May 1747. Quem Deus conducat'.

9) De stadsbouwmeester en zijn vier knechten kregen voor hun 'buitengewone moeite en vigilantie' in verband met de illuminaties een douceur van resp. *f* 100,— en *f* 25,— ieder. Resolutiën van Burgemeesteren en Fabrykmeesteren, 4 jan. 1748. G.A.R.

10) Resolutiën van de vroedschap, 22 april 1748. G.A.R.

11) Idem, 2 mei 1748.

12) Idem, 25 febr. en 17 maart 1766.

13) Miscellanea 6. Aanteekeningen uit de Resolutien van de Vroedschap rakende Ceremonieel, Vereeringen, Vreugdevuren etc. (1578-1772) G.A.R.

14) Resolutiën van de vroedschap, 19 april 1766.

15) J. Hartog, De Oranje-Predikanten en hunne tegenstanders. Rotterdam 1875, p. 9.

16) J. P. de Bie, Het leven en de werken van Petrus Hofstede. Utrecht 1899.

17) P. Geyl, De Patriottenbeweging 1780-1787. Amsterdam 1947, p. 85.

18) Zie over hem: W. F. Lichtenauer, Rott. Jaarboekje 1956, p. 109 e.v.

19) H. C. Hazewinkel, Zuivering in de 18e eeuw; uit de nagelaten papieren van Pieter Baelde. Rott. Jaarboekje 1945, p. 37-78.

20) A. C. Kersbergen, Het roemloze slot van het politieke avontuur van 23 april 1787. Rott. Jaarboekje 1942, p. 18-26.

21) H. C. Hazewinkel, Het begin van de straatverlichting te Rotterdam. Rott. Jaarboekje 1952, p. 199.

22) Knuttel 21948.

23) W. F. Lichtenauer, Het bezoek van Napoleon aan Rotterdam, 25-27 oktober 1811. Rotterdam-Den Haag 1963.

BLADVULLING

DON GRATUIT AEN ENGELS PREDICANT OM STUDENTEN AEN TE QUEEKEN

Den 30en April 1633 soo hebben de Heeren Burgemeesteren, Fabryckmeesteren ende Scholarchen den Engelsen predicant binnen deser stede toeghevoucht ende dat hij sal hebben van dese stadt boven de dryehondert gulden van 't landt ende de dryehondert tachtich gulden van stadtsweghen, noch dryehondert twintich gulden, des dat hij sal medebrenghen tien studenten ende d'selve privatelijck in sijn huys onderwijsen, ende bij sooverre 't getal van de studenten sulx augmenteerde dat bij de regeringhe ghëraden wierde ghevonden eenighe publicque lessen te doen sal d'selve moeten doen. Actum utsupra. Present alle de burgemeesteren, beyde de fabrycquen ende de scholarchen.

Uit: *Oud-memoriaal Burgemeesteren der stad Rotterdam 1632-1647, fol. 2 vo.*